

Mokrousova O.H. Architects' correspondence role in the research of Kyiv cultural heritage objects

The article is dedicated to the insufficiently known problem of the Ukrainian architects' epistolary heritage which can be the important source for searching of the architectural memorials. The found and analyzed archives documents let show the exceptional and underestimated importance of the epistolary sources for Kyiv architectural history. They contain such facts and details that other sources don't have. These facts help interpret the known information from the new side.

Key words: epistolary, cultural heritage, architecture, architect, correspondence, Kyiv.

Надійшло до редакції: 22.10.2015 р.

УДК 719:711.5

В.В. НАУМЕНКО

Історія формування вулиць Верхній Вал і Нижній Вал як складових містобудівного комплексу Подолу в контексті охорони київської містобудівної спадщини (XI–XIX ст.)

Публікація розкриває основні етапи та характер формування вулиць Верхній Вал і Нижній Вал як складових містобудівного комплексу київського Подолу в контексті охорони київської містобудівної спадщини XI–XIX ст. під впливом історичних подій, фортифікаційного будівництва, адміністративного регулювання, змін природного середовища та появи нової інженерної інфраструктури.

Ключові слова: вулиці Верхній Вал і Нижній Вал, бульвар на канаві, київський Поділ, Плоська частина, Замкова гора, річка Глибочиця, Подільське укріплення, містобудування, історико-архітектурна спадщина.

Формування індивідуального характеру міського середовища, яке впливає на якість життя і всебічний розвиток людини, та ставлення суспільства до проблеми збереження унікальності елементів цього середовища, відображає не тільки економічний рівень держави, але й соціальний стан і культурний розвиток її народу в усіх сферах життєдіяльності на зламі різних історичних епох.

Проблема збереження та відновлення історичного міського середовища перебуває у центрі уваги багатьох сучасних дослідників історії та архітектури. Багатоаспектний аналіз його окремих містобудівних складових здійснювався в наукових, рідше – в науково-популярних виданнях. Дослідники акцентували увагу на багаторічних пам'яткоохоронних напрацюваннях, інвентаризаційній діяльності, пропозиціях із запровадження охоронного зонування найдавнішої та найціннішої частини Подолу [1].

На основі археологічної історіографії Подолу визначено загальні риси ранніх меж цієї території та її розпланувальну структуру, зокрема в науковому дослідженні С.П. Тараненка [2]. На основі вивчення архівних матеріалів місь-

ких нормативно-регуляторних документів (міські укази та військово-фортифікаційні обмеження забудови і благоустрою району) досліджено різні етапи формування зовнішнього вигляду вулиць Києва у публікації Т. Слюдікової [3]. Це дає можливість повною мірою відобразити складний історичний процес трансформації торгово-ремісничої околиці міста в адміністративну частину Києва протягом тривалого історичного періоду – від XI до XIX ст.

Актуальність теми дослідження визначаються суспільною потребою в науковому системному осмисленні впливу історичних подій на зміну вулиць Верхній Вал і Нижній Вал протягом тривалого часу (XIX–XX ст.) та надання обґрунтованих щодо збереження їх як комплексної пам'ятки містобудування.

Метою публікації є аналіз основних історичних чинників, що впливали на містобудівні етапи формування цілісного комплексу київського Подолу як важливої археологічної, історичної, архітектурної, ландшафтної та містобудівної пам'ятки.

Означена мета окреслює такі завдання: проаналізувати історичні передумови забудови центральної частини Подільської низовини; виділити хронологію головних етапів розвитку житлової території з урахуванням північно-східних меж поселення на Подолі; визначити значимі містобудівні етапи розвитку житлового середовища у межах вулиць Верхній Вал і Нижній Вал.

Поштовхом до активного заселення Подолу, а отже й формування його як північно-східної межі міської околиці давнього Києва за *князівської доби*, як стверджує М.М. Захарченко, став період розвитку держави Київська Русь після прийняття християнства за Володимира Великого і зростання торгівлі на водних шляхах за Ярослава Мудрого [4] (див. Рис. 1). Це заселення відбулося у природній низовині (на території т.зв. першої наддніпрянської заплавної тераси в межах історичного центру міста), між головним нагірним поселенням (Верхнім містом, відомим на той час як Гора) та пологими берегами старих русел річок Глибочиці, Почайни і Дніпра.

У XI–XII ст. за свідченнями літописців під час князювання Ізяслава Ярославича та Святополка Ізяславича, подільські поселення поступово злилися у торгове містечко, яке відіграло значну роль в економічному та політичному житті Києва того часу. Тодішній Поділ мав «особливе» (окреме) віче, яке діяло нарівні з органом управління Верхнім містом [5].

Займаючи значну частину Подільської низовини (Див. Рис. 2), погано захищену з північного заходу лише – за висловом літописця – «столпієм» простим частоколом, Поділ неодноразово грабувався й спустошувався на шляху до Верхнього міста під час князівських міжусобиць та набігів кочівників [6]. Після численних руйнівних набігів монголів наприкінці першої половини XIII ст. серед руїн і пожарищ для захисту вцілілих поселень киян

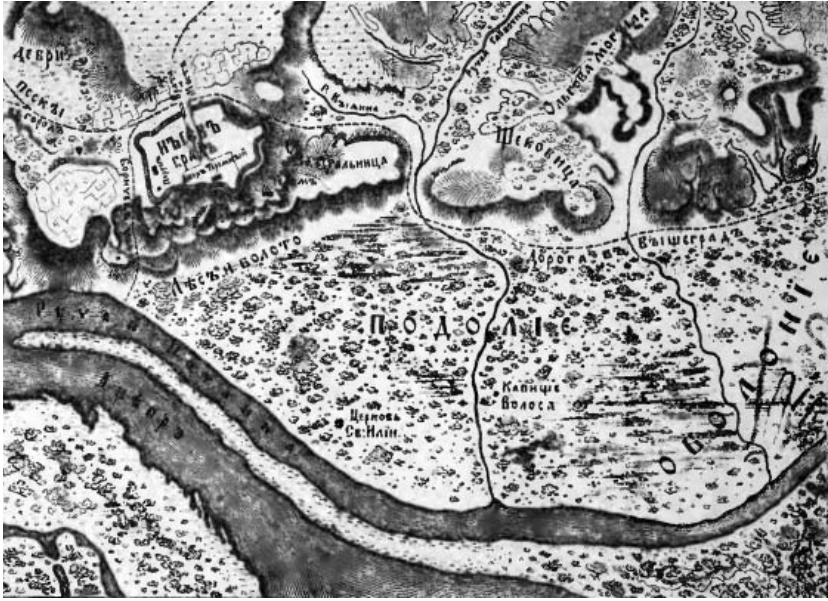

Рис. 1. «План Києва в язические времена» (Фрагмент) [32]

у межах «Старого Києва» до кінця століття проіснував дерев'яний острог, а Поділ був огорожений палисадом (густим частоколом) [7].

З початком іноземного володіння, спочатку *литовського* (з середини першої половини XIV ст. з приходом на київський престол князя Гедиміна (1321), а потім *польського* (після приєднання Литви до Польщі на Люблінському сеймі (1569), з оголошенням Києва польським містом відбулося поживлення життя у північній частині Подолу, на густо заселеній ще в X–XII ст. єдиній горі, яка з усіх київських гір має стрімкі схили з чотирьох сторін. Про це свідчать залишки культурного шару, який поширився у бік Подолу, Житнього торгу, урочища Гончарів і Андріївського узвозу. На горі було зведено великий дерев'яний замок, в якому зосереджувалося управління містом (від чого саму гору почали називати Замковою). Замок був також резиденцією польських воєвод, і на честь останнього з них – А. Киселя Замкову гору почали називати «Киселівкою» [8].

Однак укріплення Замку на Киселівці та, як пише Г.Л. Боплан, палисадник із вежами і малим ровом Подолу [9] не захищали Київ від частих татарських набігів. У 1482 р. кримський хан Менглі I Герай несподівано підступивши до Києва, пограбував місто спалив багато церков і замок на горі Киселівці [10].

Рис. 2. «План Києва в християнські часи, до руйнування його Батьєм» (Фрагмент) [33]

Наприкінці XV ст. – на початку XVI ст. (бл. 1535 р.) литовський замок кілька разів відбудовувався. Відомо, що під'їзд до нього був з боку Старого Києва, а через нинішній Андріївський узвіз було перекинута «мост з зуводом на ланцюгах двох», який вів до головної брами з високою вежею на ім'я «Драбська» під охороною 10 драбів (з нім. *Drabanten* – гвардійці під командування ротмістра). У разі небезпеки міст піднімали. По краю схилів замок оточувала висока дерев'яна стіна з перекритою драбиницею з 133-ма окремими дільницями – «городнями», тобто помостами для оборони; з 15-ма дерев'яними триповерховими шести- і чотириохранными вежами, з високими дахами та бійницями – «стрельбами». На одній із веж був особливо цінний «зекгар» (міський годинник) зі всіма приправами, за яким доглядав особливий «зекгармистр».

З півночі у бік нинішнього Житнього торгу була Воеводина брама, а у бік Подолу – Фортка. Всередині замок був густо забудований оселями воеводи, ротмістра, найвельможніших панів, казармами, а також шпихлірами (льохами) для пороху, «шопами» для гармат, трьома церквами, костюлом, склепами, будівлями двох монастирів [11].

На фоні постійної відбудови замку, польська адміністрація з 1569 до 1667 рр. не проводила з укріплення міста значних робіт, окрім оновлення частоколу та створення невеликого рову навкруги Подолу [12].

У 1604 р. польський король Сигізмунд III видав указ, згідно з яким київські латинські біскупси отримали частину Подолу, що межувала з Житнім торгом. У цій місцевості майже під самою горою Щекавицею розташувався перший в Києві Біскупський палац. Але скоро володіння біскупів розширилися за рахунок відібраної у магістрату території включно до Йорданського озера, а згодом – до урочища «Кожум'яки». Саме ці володіння стали іменуватися Біскупщиною. З часом біскупси заволоділи ще й замком на Кудрявці, що належав православним митрополитам [13]. У цей час була проведена одна з останніх відбудов замку (після пожежі 1608 р., яка не врятувала його від знищення). Цінним іконографічним підтвердженням є зображення замку з воєводи палацом на панорамі тодішнього міста 1651 р., виконане придворним художником литовського гетьмана Януша Радзивілла – голландцем А. Вестерфельдом (див. Рис. 3). Приблизно того ж року замок спалили козаки і гора спорожніла.

У середині XVII ст. Київ поділявся на 3 частини: Нижнє місто, або Поділ; Верхнє місто, або Старий Київ та Печерське містечко, або просто Печерськ.

Головною частиною міста був Поділ, який складався з торгової частини та Біскупщини. Обидві частини мали дерев'яними укріплення з боку Почайни й Оболоні та розмежовувалися канавою, викопаною на місці русла р. Глибочиці. Поділ значно розбудувався під час польського володарювання: на горах Щекавиця та Киселівка здійснювався замок київських воєвод, вдалині – митрополичий двір на Кудрявці, а з південного заходу до замку пролягало Старе місто [14] (див. Рис. 4).

Рис. 3. Замки на Киселівці та Кудрявці, 1651 р. [34]

Рис. 4. «План Киева в эпоху иноземного владычества» (Фрагмент) [35]

З переходом управління Києвом до *Російського воєводства* почалося укріплення Подолу земляними валами. У щоденнику генерала А.А. Гордона, який наглядав за роботами, сказано, що 7 червня 1684 р. почали зводити кріпосний вал Києво-Подолу [15].

Після підписання останньої угоди московського царя Іоанна V з Польщею 14 квітня 1686 р. «Киев навсегда возвращен был России» [16], значення Подолу почало падати і, незважаючи на тогочасні особливі права та привілеї для киян, Київ являв картину занепаду зі слідами колишньої величі. Зберігся опис Києва та Подолу того часу: «Нижнє місто, або Києво-Поділ, де проживав вїйт з мішанами, від Киселівської гори до Хрещатицької вежі 1,530½ сажень; тутешні ворота Кожум'яцькі навпроти гори Скавики, Іорданські поблизу Юрковиці та Воскресенські» [17] (див. Рис. 5).

У першій чверті XVIII ст. за царювання Петра I життя Києва почало дещо змінюватися: «Гетман і малоросійские старшины стали заботиться о благолепии киевских храмов и самого города» [18]. Але при показній турботі про місто збитки від пожежі 1718 р. на Подолі, яка знищила майже усі дерев'яні садиби, крім прибережних, і подальша відбудова навколо єдиної кам'яної будівлі

Рис. 5. «План Києва по возоєдиненні его с Россією, до XIX века» (Фрагмент) [36]

Колегіуму, зведення нових оборонних споруд для самих міщан було не під силу. Тільки наближення нової війни з Туреччиною дало поштовх до початку відбудови Старого Києва і посилення захисту Подолу вже державним коштом [19].

У 1732–1737 роках за правління імператриці Анни Іоаннівни під час Турецької війни, побоюючись раптового прориву турків, за розпорядженням фельдмаршала графа Б.К. Мініха почалося відновлення укріплень Старокиївської фортеці (Верхнього міста), фрагмент земляного валу яких зберігся до сьогодні на території Київської обсерваторії. Навколо Старого міста на давні шанці та дерев'яні укріплення було насипано новий великий вал, а поряд із Подолом з боку Дніпра на берегах річки Глибочиці в 1737–1739 роках зведено систему нових дерев'яних укріплень з валами, вежами, брамами та заповненими водою ровами [20].

Новозбудовані лінії ретраншементів з одного боку з'єднала Старокиївську фортецю з Печерською фортецею, з іншого охопила Кудрявець. Таке велике на той час укріплення, як Подільське зводилося частково за рахунок міщанства, що стало для нього тягарем і причиною невдоволення. У результаті з трьох боків Поділ було оточено цілою фортифікаційною системою.

Під кінець війни з турками у 1740 р. для адміністрування Київської фортеці до вцілілих укріплень Старого Києва та Печерська було приєднано третє земляне укріплення – Подільське. Найменування конструктивних особливостей Подільського укріплення і до нині збереглося у назвах двох центральних вулиць Подолу, які були прокладені значно пізніше на місці цих укріплень – Верхній Вал і Нижній Вал.

Однак, відразу після війни з Туреччиною контроль за боєздатністю фортечних споруд припинився, що призвело до їх часткового руйнування. Тільки з 1742 р. були відновлені нагальні ремонтні роботи одразу на усіх важливих ділянках Київської фортеці, зокрема на Подільському укріпленні. Таким чином, хоча й з перервами, було успішно проведено реконструкцію Печерської фортеці, побудовано нову лінію ретраншементів у Старому місті, якою було поєднано Старокиївську фортецю з Подолом та завершено облаштування Подільського укріплення.

Починаючи з 1750 р. Старокиївська фортеця з ретраншементами та Подільським укріпленням увійшла до стратегічної лінії оборони західного кордону тогочасного Києва.

Одночасно з фортифікаційними роботами щодо зведення укріплень було прокладено канал («канаву»), спрямований по річищу Глибочиці. Цю солідну для тих часів інженерну споруду, яка досягала Дніпра, було вимощено каменем й обсаджено деревами у вигляді дворядної посадки. Це стало початком Подільського міського бульвару. Після спорудження Подільського каналу роботи на укріпленнях раз-у-раз призупинялися і, врешті-решт, були зовсім припинені.

Великою подією для мешканців Подолу стало відвідання Києва 20 квітня 1787 р. імператрицею Катериною II і затвердження нею «Первого правильного плана города Киева», укладачами якого були генерал-від-артилерії І.І. Міллер і граф А.П. Шувалов. Згідно з цим планом передбачалося все місто зосередити на Київській височині у межах від Печерської фортеці до Старого міста, а Поділ як міський район – ліквідувати «за ненабністю» [21]. Передбачалося масове відселення всіх подолян до Верхнього міста, знесення споруд на Подолі, а звільнену територію відокремити від міста і відвести під замиські садиби заможних городян. Таке рішення було доцільним з погляду оборони міста і мало вирішити проблему періодичного відселення подолян під час затоплень Подолу весняно-осінніми паводками на Дніпрі. З іншого боку, воно могло зруйнувати місцеву міщанську торгівлю.

Останню крапку в цьому питанні поставив наступник імператриці Катерини II імператор Павло I, який своїм указом від 13 жовтня 1797 р. відмінив попереднє рішення, замінивши його в частині Подолу рекомендаці-

сю щодо розбудови Подолу із застосуванням кам'яних споруд. Це зберегло Поділ і надало йому поштовх для подальшого розвитку як повноцінної частини міста. Як засвідчує дослідник київської старовини А.М. Макаров, на той час існував місцевий водогін, вода з якого надходила до околиць старого Подолу – Нижнього Валу, Житнього ринку та вул. Олегівської. Підтвердженням цього є залишки довгих соснових колод із просвердленими отворами діаметром 10–11 см, які були знайдені під час земляних робіт на вул. Борисоглібській у 1936 р. [22].

З архівних матеріалів про забудову Подолу за таблицями, складеними І.І. Щітківським, та з опису про розподіл міської землі архітектора А.І. Меленського (кінець XVIII ст.) з'ясовуємо, що у Плоській частині, яка була фактичним продовженням Подолу, активно виділялися ділянки землі, хоча і з певними порушеннями. Так, з одного з рішень очевидно, що під час відведення ділянок № 111 та 112 одночасно було затверджено додаток, який відводив ще 20 садибних ділянок без номерів і позначень у загальній метриці. Такий порядок обґрунтовувався тим, що, як сказано в описі, «оные места к городу не причисляются» [23], а право на землю підтверджувалося не київським генерал-губернатором, а Подільським магістратом (оскільки ці ділянки були, по-суті, поза міськими межами). Можна висловити припущення, що деякий час, окрім показного визнання стародавніх прав магістрату, офіційна київська влада відмежовувалася від вирішення місцевих проблем подолян.

Київські землі мали адміністративний поділ на міські, якими безпосередньо розпоряджалася міська влада, та на землі, власне, поза Києвом, на Куренівці, які мали грамоти ще від польських королів, жалувані магістрату, й підтвержені московськими царями. Це давало можливість міщанам до кінця XVIII ст. обґрунтовувати свої судові позови до міста на право власності на садиби, що належали нащадкам колишніх «магистратских, посполитых крестьян» [24].

Такий порядок землеволодіння зберігався певний час і в XIX ст. З фрагменту спеціальних таблиць, під назвою «Опись розданным пустопорожним местам под постройку деревянных домовъ обывателям состоящих в 4-х частях города Киева. Учинено на 1805 г.» [25], знаходимо відомості про те, кому та коли було відведено ту чи іншу ділянку, стан її забудови, а також місцезнаходження ділянок без номерів. Приміром: «45. Киевскому мещанину Якову Новаку отведено место в 3 части в предместьи Плосском, против упраздненного богословского девичьего монастыря, 1800 г. сентября 27 дня. Застроено <...>»; «95. Киевскому мещанину Григорию Горянченко в предместьи Плосском для выстройки дома по 3 номеру отведено 1802 г. мая 7 дня <...>»; «108. Киевскому мещанину Иосифу Герусенко отведено место в 3 части на Плосском [участке] около дома купца Долинного для постройки дома по 3 номеру, 1802 г. августа 31 дня» [26].

На початку XIX ст. територія Києва значно розширилася, до його меж входили чотири, досить віддалені, райони: Печерськ (нагірна частина, включно з територією Києво-Печерської лаври та Старою фортецею), Старий Київ, Поділ та Плоська слобода (від Нижнього валу до Кирилівського монастиря). У той час саме Поділ, де мешкали торговці та ремісники, був найзаселенішою частиною міста. Плоську слободу займали садові, городні господарства та дрібні ремісничі майстерні. На території Печерська мешкали військові та буржуа, міщани і чиновники – на Старокиївській горі [27]. Як видно з документів, здійснювалася поступова забудова міста на тих ділянках, які колись були передмістям.

Однак, у «Проекті планування міста Києва», розробленого в 1808–1809 роках головним архітектором Києва А.І. Меленським, передбачався майбутній розвиток чотирьох міських районів. У проєкті було враховано історичне планування міста, існуюча, часом хаотична, забудова та криволінійні дороги, що повторювали рельєф і з'єднували окремі частини міста. За новим планом було приділено велику увагу впорядкуванню безладно прокладених вузьких вулиць і проїздів на Подолі, забудованих садибами бідних міщан, ремісничими майстернями та хатами робітників з лозового плетіння, обмазаних глиною, серед яких траплялися незабудовані ділянки навколо кількох кам'яних церков, Контрактового будинку та Магістрату [28].

Майже за рік – 16 квітня 1810 р. – інженером генерал-майором К.І. Оперманом було подано на височайший розгляд великий фортифікаційний проєкт щодо створення у Києві військового табору-депо, за яким передбачалося будівництво нових укріплень на Михайлівській та Андріївській горах навколо Печерської фортеці, призначених, передусім, для захисту Подолу. Обидва проєкти так і залишилися на папері. Наступного року велика пожежа знищила більшість споруд на Подолі [29].

Пожежа в Києві 9–11 липня 1811 р., яка знищила майже увесь дерев'яний Поділ, отримала назву «Велика пожежа». Вогонь знищив більше, ніж 2 тис. будинків, магістрат, 12 церков і 3 монастирі (за деякими даними 1176 будинків і 19 церков) [30]. Постраждала найбільш щільно заселена та забудована частина Подолу. У рапорті до Віленського кураторства директор однієї з київських гімназій Я.С. Мишковський назвав Велику пожежу лихом «третьим от основания этого древнего города и первым со времен Батыея» [31]. Швидкому розповсюдженню вогню сприяла суха погода, сильний вітер і дерев'яне мощення вулиць, яке перетворювало їх на вогняні ріки. Офіційно вважалося, що трагедія сталася через дітей шевця, які гралися з вогнем у будинку поблизу Дніпра. За іншою версією у глухому провулку за Вознесенською церквою у садибі, яку купець Івченко здавав на постій солдатам. Пожежним, які прибули

на виклик, в їзд у вузький Івченків провулок перегородили вози, які там зазвичай тримали купці. Звідти вітер розповсюдив вогонь усім Подолом.

(продовження у наступному випуску)

Джерела та література

1. Плотнікова І.В. Прогулянки старим Подолом / І.В. Плотнікова. – К. : Київ, 2003. – 266 с.; Слодікова Т. Забудова і благоустрій м. Києва в XIX–XX ст. (історіографічний нарис) / Т. Слодікова // Архіви України. – 2009. – № 1–2. – С. 61–78.; Тараненко С. Планувальна структура Подолу Києва XI–XIII ст. (історіографічний нарис) / С. Тараненко // Сіверщина в історії України : зб. наук. пр. – К. ; Глухів, 2013. – Вип. 6. – С. 115–119.; Шевченко В. Чи можливий Київ без Подолу / В.Шевченко // Відлуння віків. – 2008. – № 2 (10). – С. 5–13;
2. Тараненко С. Вказана праця. – С. 115–119.
3. Слодікова Т. Вазана праця. – С. 61–78.
4. Киев теперь и прежде [988–1888]. / Сост. М.М. Захарченко. – К. : Изд. Паровое Лито-Тип. заведение С. В. Кульженко, 1888. – С. 245–246.
5. Там само. – С. 46.
6. Шевченко В. Вказана праця. – С. 48.
7. Киев теперь и прежде... – С. 52.
8. Київ. Провідник / За ред. Федора Ернста. – К. : НКО УСРР. Всеукр. Акад. наук., Ком. святкування 10-річного ювілею ВУАН, 1930. – 606 с.
9. Военно-Исторический Вестник 1909 г. Май-Июнь. № 1 и 2. Год изд. 1-й / Военно-исторические материалы : Крепости (по Н. Закревскому и Фундуклею). – Ч. 1. – К. : Тип. Окружного Штаба, 1909. – С. 86–87.
10. Киев теперь и прежде... – С. 55.
11. Київ. Провідник... – С. 608.
12. Военно-Исторический Вестник... – С. 84.
13. Киев теперь и прежде... – С. 56.
14. Там само. – С. 67.
15. Военно-Исторический Вестник... – С. 86–87.
16. Киев теперь и прежде... – С. 70.
17. Там само. – С. 72.
18. Там само. – С. 74.
19. Голованов О. Київська фортеця у першій половині XIX ст. / О. Голованов // Київська старовина. – 2005. – № 1. – С. 83.
20. Плотнікова І.В. Вказана праця.
21. Голованов О. Вказана праця... – С. 85.
22. Макаров А.Н. Малая энциклопедия киевской старины / А.Н. Макаров. – К. : Довіра, 2005. – С. 79–81.
23. Щітківський І. До історії забудовання м. Києва на початку XIX століття / І. Щітківський // Київ. зб. історії й ареол., побуту й мистецтва. – К. : ВУАН, 1931. – 36. I. – С. 323.
24. Там само. – С. 323–324.
25. Там само. – С. 328.
26. Там само. – С. 328–342.
27. Шулькевич М.М. Киев: Архитектурно-исторический очерк / Шулькевич М.М., Дмитренко Т.Д. – К. : Будівельник, 1982. – С. 59.
28. Там само. – С. 60–61.
29. Плотнікова І.В. Вказана праця. – С. 86.
30. Военно-Исторический Вестник... – С. 82.
31. Макаров А.Н. Вказана праця. – С. 368–370.
32. Киев теперь и прежде... – С. 28–30.

33. Там само. – С. 46–47.
34. Там само. – С. 64–65.
35. Там само. – С. 72–73.
36. Там само. – С. 82–83.

Науменко В.В. История формирования улиц Верхний Вал и Нижний Вал как составляющих градостроительного комплекса киевского Подола в контексте охраны киевского градостроительного наследия (XI–XIX вв.)

Публикация раскрывает основные этапы и характер формирования улиц Верхний Вал и Нижний Вал как составляющих градостроительного комплекса киевского Подола в контексте охраны киевского градостроительного наследия XI–XIX вв. под влиянием исторических изменений, фортификационного строительства, административного регулирования, изменениями природной среды и новой инженерной инфраструктуры.

Ключевые слова: улицы Верхний Вал и Нижний Вал, бульвар на канаве, киевский Подол, Плоская часть, Замковая гора, река Глубочица, Подольское укрепление, градостроительство, историко-архитектурное наследие.

Naumenko V.V. The History of formation of Verchniy Val and Nyzhniy Val streets as components of complex urban complex in Kyiv Podil in the context of protection of Kyiv heritage during 11th – 19th c.

The publication reveals main stages and character of formation of Verchniy Val and Nyzhniy Val streets as components of complex urban complex in Kyiv Podil in the context of protection of Kyiv heritage during 11th–19th centuries under the influence of historical events, fortification construction, administrative regulations, environmental changes and new engineering infrastructure.

Key words: Verchniy Val and Nyzhniy Val streets, Boulevard on the ditch, Kyiv Podil, Ploska part, Zamkova Hora, river Glybochitsya, Podil fortification, urban planning, historic and architectural heritage.

Надійшло до редакції: 05.11.2015 р.